

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Львівська політехніка»

РАВЛІНКО ЗОРЯНА ПЕТРІВНА

УДК 342.72/.73:316.647.82(477:4)

**ЗАБОРОНА ДИСКРИМІНАЦІЇ:
ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ**

12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Львів – 2016

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі теорії та філософії права Навчально-наукового Інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка» Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник: кандидат юридичних наук, доцент
Романова Альона Сергіївна,
Навчально-науковий Інститут права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»,
доцент кафедри теорії та філософії права

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, доцент
Погребняк Станіслав Петрович,
Національний університет
«Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»,
професор кафедри теорії держави і права

кандидат юридичних наук, доцент
Бочаров Дмитро Олександрович,
Академія митної служби України,
декан юридичного факультету

Захист відбудеться «21» листопада 2016 р. о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 35.052.19 в Національному університеті «Львівська політехніка» (79008, м. Львів, вул. Князя Романа, 1-3, ауд. 301 XIX навчального корпусу)

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного університету «Львівська політехніка» (79013, м. Львів, вул. Професорська, 1)

Автореферат розісланий «12» жовтня 2016 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н. П. Бортник

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Забезпечення прав і свобод людини давно стало справою всього міжнародного співтовариства. Держава, що перебуває на шляху до демократії, а тим паче та, яка вважає себе демократичною, має гарантувати права і свободи та сприяти їхній реалізації. З другої половини ХХ ст. особлива увага міжнародної спільноти звернена в бік захисту різних меншин і маргінальних груп, які без належного державного піклування відчують певні обмеження у здійсненні їхніх прав порівняно з іншими соціальними групами, що умовно можуть бути віднесені до так званої панівної частини суспільства. Тому дедалі більшої ваги і в міжнародному праві, і в національних правових системах набуває заборона дискримінації, яка окреслює не лише дії, що розглядаються в суспільстві як недопустимі у ставленні до певних суб'єктів (поводженні з ними), але й передбачає конкретні обов'язки держави, спрямовані на забезпечення юридичної рівності. Саме тому стан практичного втілення заборони дискримінації у країнах Західного світу стрімко перетворюється на своєрідну візитівку, показник розвиненості правопорядку та відповідних суспільств.

В Україні певні гарантії дотримання принципу рівності та заборони дискримінації втілено, зокрема, у приписах Конституції України, Законів «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності». Проте динамізм суспільних відносин зумовлює необхідність подальшого розвитку і нормативно-правової бази у сфері протидії дискримінації, і вироблення належного наукового підґрунтя розуміння самого явища дискримінації та її заборони. Означене явище еволюціонує, виникають його нові форми та прояви, наприклад, дискримінація більшості меншістю. Тому перед вітчизняною загальнотеоретичною юридичною наукою постає і завдання з виявлення особливостей реалізації заборони дискримінації, а також засобів протидії їй.

Деяким аспектам теми присвячені роботи таких вчених, як С. Алексєєв, М. Марченко, В. Нерсисянц, С. Погребняк, П. Рабінович, С. Рабінович, А. Романова, С. Сливка, Я. Федорчук, Т. Фулей (загальнотеоретичні дослідження прав людини та принципів права), Є. Бирдін, В. Вовк, Є. Тилежинський, К. Чернов (загальнотеоретичні властивості принципу правової рівності), М. Байтін, М. Бердяєв, Г. Комкова, О. Осипов, О. Поляков, В. Четвернін (особливості конституційного принципу рівності), Р. Нозік, Дж. Роулз (проблеми справедливості та забезпечення фактичної рівності), Б. Вайс, Л. Закураєва, М. Супрунова (загальнотеоретичні властивості дискримінації), І. Бершов, Ю. Белоусов, Ю. Стребкова (причини виникнення та існування расової дискримінації), М. Вітрук, Г. Бекер, Дж. Робертсон (права національних меншин у світлі заборони дискримінації), О. Дашковська, Т. Жа-

лій, Т. Лоєнен, О. Пацулко, О. Ярош (принцип гендерної рівності, дискримінація за ознакою статі), О. Антон, Н. Болотіна, М. Венедиктова, О. Ісаєва, О. Командиров, Н. Мітіна, М. Мін, Н. Присекіна, О. Процевський, В. Пузирний, І. Сабітова, І. Сахарук, Д. Солдаткін, О. Ярошенко (проблеми дискримінації у сфері реалізації права на працю), Д. Бочаров, О. Вашанова, Д. Гом'єн, Д. Харріс, Л. Зваак, М. де Сальвіа, Г. Христова, С. Шевчук (питання доказування та судового захисту від дискримінації).

Однак праці багатьох зазначених авторів у світлі заборони дискримінації орієнтовані на розв'язання практичних проблем певних зарубіжних національних правових систем, а тому не завжди можуть бути безпосередньо застосовані для потреб юридичної практики в Україні. Крім того, загальнотеоретичні властивості принципу заборони дискримінації ще не були предметом наукового інтересу вітчизняних науковців. Вказане зумовлює актуальність цього дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в межах науково-дослідної роботи Навчально-наукового Інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка» з теми «Правові, психологічні та інформаційні проблеми розвитку державності в Україні» (державний реєстраційний номер 0112U001217).

Мета і задачі дослідження. *Метою* дослідження є загальнотеоретична характеристика принципу заборони дискримінації.

Для досягнення цієї мети потрібно вирішити такі *задачі*:

- охарактеризувати історію становлення поняття дискримінації та її заборони;
- обрати адекватну предмету дослідження методологію;
- встановити сучасні інтерпретації принципу юридичної рівності у світлі заборони дискримінації;
- з'ясувати основні підходи до визначення поняття дискримінації;
- встановити причини юридичної нерівності та дискримінації;
- охарактеризувати поняття й ознаки заборони дискримінації (принципу недискримінації);
- провести класифікацію видів дискримінації;
- встановити особливості позитивної та негативної дискримінації;
- встановити особливості прямої й опосередкованої дискримінації;
- розкрити істотні риси захищених від дискримінації ознак;
- виявити деякі особливості реалізації заборони дискримінації у правотворчій, правозастосовній, правотлумачній і правореалізаційній діяльності.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері заборони дискримінації.

Предмет дослідження становлять загальнотеоретичні властивості принципу заборони дискримінації.

Методи дослідження. Для розкриття предмета дослідження вибрано комплекс підходів, методів і прийомів пізнання. В основу цього дослідження покладено *позитивістський підхід* до розуміння заборони дискримінації як зумовленої рівнем розвитку суспільства нормативно закріпленої ідеї про недопущення без належного обґрунтування різного чи однакового ставлення до суб'єктів, які перебувають в однакових або різних ситуаціях відповідно, котра визначає зміст і спрямованість правового регулювання, а також виступає правилом фізичної поведінки її адресатів.

Такий підхід зумовив використання групи *методів* наукового пізнання. Зокрема, у дослідженні застосовано: *філософські* методи (діалектичний – для вивчення історії становлення поняття дискримінації та її заборони (підрозділ 1.1), взаємозв'язку принципів заборони дискримінації та правової рівності (підрозділ 2.1) тощо; *метафізичний* – для розкриття змісту поняття дискримінації, виявлення її різновидів (підрозділи 2.2, 3.1) тощо); *загальнонаукові* (структурно-функціональний – для дослідження окремих проявів заборони дискримінації в юридичній діяльності (підрозділ 3.5); системний – для виділення ознак дискримінації (підрозділ 2.2), її різновидів за певними критеріями (підрозділи 3.1–3.4) тощо; *сходження від конкретного до абстрактного* – для визначення понять, зокрема, «дискримінація», «юридична рівність» (підрозділи 2.1–2.2); *сходження від абстрактного до конкретного* – для ілюстрації проявів загальнотеоретичних властивостей заборони дискримінації в юридичній діяльності (підрозділ 3.5)); *спеціальні* (аналіз письмових джерел – наукових праць, нормативних актів, договорів, рішень судів тощо) й *окремі* (методи тлумачення юридичних норм – під час аналізу текстів вказаних документів; порівняльно-правовий – зокрема, при зіставленні ознак понять дискримінації та диференціації, порівнянні принципів правової рівності та принципу недискримінації (підрозділ 2.1)).

Відповідно до вибраних методів у роботі використано низку методологічних *прийомів* (аналіз, теоретичний синтез, абстрагування, дедукція, індукція, класифікація, порівняння, спростування).

Наукова новизна одержаних результатів зумовлена тим, що ця робота є одним з перших вітчизняних монографічних теоретико-правових досліджень заборони дискримінації як принципу права. Елементи наукової новизни отриманих результатів, які демонструють загальнотеоретичні властивості означеного принципу, вбачаються, зокрема, в тому, що:

вперше:

- виявлено істотні риси захищених від дискримінації ознак: залежність від досягнутого рівня розвитку суспільства; динамічність; об'єктивна зумовленість у конкретному історичному контексті; значущість не тільки для більшості населення, але й для його меншості;

– доведено, що ознака може вважатися захищеною від дискримінації за двох умов: а) вона взагалі не може бути змінена особою або ж відсутні розумні підстави вимагати від особи змінити певну ознаку; б) немає безпосереднього розумного зв'язку між наявністю в особи певної ознаки та перепорою в доступі до охоронюваного законом блага (обмеженням права);

– запропоновано поділяти захищені від дискримінації ознаки на основні (раса, колір шкіри, політичні, релігійні й інші переконання, стать, вік, обмежені можливості, етнічне та соціальне походження, громадянство, сімейний і майновий стан, місце проживання, мовні ознаки) й інші (батьківство, членство в організації, військове звання тощо). Основні захищені ознаки відрізняються від інших тим, що: а) перелік перших – вичерпний, тоді як інших – ні; б) основні ознаки частіше стають підставами дискримінації; в) дискримінація за деякими основними ознаками може бути виправдана лише особливо вагомими аргументами; г) інші ознаки, так би мовити, менш універсальні порівняно з основними;

– запропоновано доповнити захищені ознаки за статтею 1 Закону України «Про засади запобігання і протидії дискримінації в Україні» ще й тими, які стосуються юридичних осіб: організаційно-правова форма; сфера діяльності; місце реєстрації; обсяг статутного капіталу; частка у статутному капіталі; обсяг прибутків; кількість найманих працівників тощо;

– встановлено невідповідність між тлумаченням і застосуванням норм про заборону дискримінації у практиці Європейського суду з прав людини (далі також – ЄСПЛ) та Конституційного Суду України (далі також – КСУ); запропоновано заходи для вирішення означеної проблеми;

– виявлено деякі вади у практиці застосування антидискримінаційного законодавства судами загальної юрисдикції, а саме: нерозуміння субсидіарного характеру заборони дискримінації та незастосування поряд з іншими такого критерію визначення дискримінаційного поведіння, як «зразок для порівняння»; запропоновано заходи для подолання вказаних вад;

удосконалено:

– визначення поняття заборони дискримінації як сучасної керівної ідеї в галузі прав і свобод людини, що визначає межі прийнятності (правомірності та допустимості) різного ставлення до суб'єктів, які перебувають в однакових ситуаціях, і однакового ставлення до суб'єктів, які перебувають у різних ситуаціях;

– класифікацію причин дискримінації (історичні, соціальні, правові й ідеологічні) та її видів (за галуззю права, підставою, формами впливу);

– положення про співвідношення між поняттями диференціації та дискримінації;

– положення про форми і вимоги до заходів позитивної дискримінації;

– положення про співвідношення прямої й опосередкованої дискримінації;

дістали подальший розвиток:

– положення про зв'язок принципів рівності та заборони дискримінації;

– особливості реалізації заборони дискримінації у правотворчій, правозастосовній, правотлумачній і правореалізаційній діяльності.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що висновки дослідження можуть бути використані у:

– *науково-дослідній діяльності* – для подальшої розробки проблематики заборони дискримінації;

– *педагогічній діяльності* – під час викладання навчальних дисциплін «Загальна теорія права та держави», «Практика Європейського суду з прав людини», «Принципи права» тощо для студентів юридичних навчальних закладів;

– *правотворчій діяльності* – для удосконалення законодавчої регламентації заборони дискримінації в Україні;

– *правозастосовній діяльності* – для зміни, зокрема, судової практики у справах, що стосуються застосування принципу недискримінації.

Апробація результатів дисертації. Результати дослідження оприлюднені на міжнародних наукових і науково-практичних конференціях, серед них: Міжнародна науково-практична конференція «Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні» (м. Харків, 17–18 жовтня 2014 р.), VI Міжнародна науково-практична конференція «Перспективи розвитку наукових досліджень у XXI столітті» (м. Махачкала, 31 жовтня 2014 р.), Міжнародна науково-практична конференція «Права та обов'язки людини в сучасному світі» (м. Одеса, 14–15 листопада 2014 р.), Міжнародна конференція «Розвиток науки у XXI столітті» (м. Харків, 10–11 квітня 2015 р.), Міжнародна науково-практична конференція «Пріоритети розвитку юридичних наук у XXI столітті» (м. Одеса, 10–11 квітня 2015 р.).

Публікації. Основні наукові результати дисертації відображено у 10 публікаціях, з яких 5 – наукові статті, опубліковані у фахових виданнях з юридичних наук, зокрема 1 стаття – у зарубіжному періодичному виданні, а також 5 тез виступів на конференціях.

Структура та обсяг дисертації зумовлені метою і задачами дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, які об'єднують 11 підрозділів, висновків і списку використаних джерел. Повний обсяг дисертації становить 201 сторінку, з них основного тексту – 169 сторінок, 32 сторінки – список використаних джерел (291 найменування).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми; зазначено зв'язок роботи з науковими планами, темами; визначено мету, задачі, об'єкт, предмет і методи дослідження; розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів; наведено дані про їх апробацію й опублікування.

Розділ 1 «Теоретико-методологічні засади дослідження» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 1.1 *«Історія становлення поняття дискримінації та її заборони (огляд літератури за темою дослідження)»* на підставі історико-теоретичного екскурсу встановлено, що якщо на ранніх етапах розвитку людського суспільства дискримінаційні практики розглядали як допустиме явище, то після формального закріплення заборони останнього суспільство пішло шляхом пошуків винятків з такої заборони і передбачення в законодавстві особливих видів дискримінації, яка визнається схвалюваною з бажаною для соціуму метою задоволення особливих потреб окремих соціальних груп.

У підрозділі 1.2 *«Методологія дослідження»* визначено методологію теоретико-правового дослідження, зокрема її триступеневу структуру (дослідницькі підходи, методи і прийоми).

Оскільки охарактеризувати поняття дискримінації неможливо без розкриття сутності принципу правової рівності та його сучасних інтерпретацій, а розуміння такої сутності залежить, зокрема, від типу праворозуміння дослідника, виявлено особливості позитивістського та природно-правового підходів до інтерпретації дискримінації і її заборони.

Проаналізовано методологічні підходи, виокремлені залежно від світоглядного бачення (біологізаторський, соціологізаторський, трансценденталістський); залежно від філософських понять і категорій, на яких ґрунтується дослідницький підхід (потребовий, аксіологічний); з огляду на спосіб редуції заборони дискримінації до ідеальних чи матеріальних явищ (ідеалістичний, матеріалістичний).

Відповідно до охарактеризованих підходів вибрано методи і прийоми дослідження.

Розділ 2 «Дискримінація та її заборона: загальна характеристика» складається з чотирьох підрозділів.

У підрозділі 2.1 *«Принцип юридичної рівності: сучасні інтерпретації (у світлі заборони дискримінації)»* обґрунтовано зв'язок принципу юридичної рівності з принципом заборони дискримінації. Останній може бути одним із способів забезпечення юридичної рівності. Крім того, фактично втілюючи принцип юридичної рівності, держава може досягати фактичної недискримінації.

У підрозділі 2.2 «Основні підходи до визначення поняття дискримінації» виявлено особливості наукового і нормативного (міжнародного і національного) розуміння цього поняття.

Здійснено розмежування між поняттями дискримінації та диференціації. Встановлено, що не завжди існує достатня наукова основа для аргументації необхідності диференціації дії щодо того чи іншого кола суб'єктів. А тому закріплення окремих видів диференціації в правових нормах іноді розглядається як дискримінація. З огляду на це висловлено припущення, що диференціація без належного обґрунтування є узаконеною дискримінацією.

У підрозділі 2.3 «Причини юридичної нерівності та дискримінації: загальна характеристика» розкрито поняття та види таких причин. Охарактеризовано історичні, соціальні, правові й ідеологічні чинники впливу на формування і виникнення юридичної нерівності, які не мають об'єктивного та розумного виправдання і можуть як залежати від волі конкретного суб'єкта, так і не залежати від неї. Запропоновано виділяти суто об'єктивні, об'єктивно-суб'єктивні та суб'єктивні причини дискримінації.

Розмежовано причини й підстави дискримінації. Підставами дискримінаційного поводження виступають особливості, характеристики, ознаки певних осіб чи їх правового статусу (вік, стать, раса, колір шкіри, стан здоров'я, походження, мова, переконання тощо). Іншими словами, підстави дискримінації вказують на мотиви дискримінаційного поводження, а причини такого поводження є більш глибинними та визначають можливість його здійснення на певних підставах.

У підрозділі 2.4 «Заборона дискримінації (принцип недискримінації): загальна характеристика» констатовано, що принципи рівності та недискримінації, хоч і тісно взаємопов'язані, але мають різний зміст. Принцип рівності спрямований на гарантування всім суб'єктам однакового обсягу прав і свобод, на їх реальне здійснення, а принцип недискримінації – на усунення будь-яких перешкод у досягненні фактичної правової рівності та припускає відповідальність за необґрунтовану відмінність у ставленні до суб'єктів, які перебувають в однаковій ситуації, або за необґрунтоване однакове ставлення до суб'єктів, які перебувають у різних ситуаціях.

Встановлено, що заборона дискримінації закріплена майже у всіх сучасних міжнародних документах, які стосуються прав і свобод людини. Підвищена увага до заборони дискримінації забезпечується також і судовою практикою ЄСПЛ.

Розділ 3 «Види дискримінації та засоби протидії їй» містить п'ять підрозділів.

У підрозділі 3.1 «Класифікація дискримінації: загальна характеристика» обґрунтовано, що дискримінація є особливим різновидом порушення права на рівність – нормативним. Це означає, що хоч від дискримі-

наційного поводження страждає окрема особа, але причиною цього страждання є не її партикулярність, а властивість, якою характеризується не тільки вона, але ще певне не персоніфіковане коло людей.

Запропоновано класифікації видів дискримінації за галуззю права, за підставою та за способом впливу. Крім того, розглянуто класифікації дискримінації за територією поширення (загальнонаціональна і локальна), за сферою правообмеження (дискримінація щодо приватних і щодо публічних прав), за рівнем очевидності (пряма і латентна), залежно від джерела дискримінаційного поводження (фактична (неофіційна) і правова).

Правову дискримінацію відрізняє її офіційний характер, її джерелом є легітимний орган публічної влади. Фактична (неофіційна) дискримінація – це та, що укоренилася в інших соціальних (не юридичних, не офіційних) практиках. Відмінність між цими видами полягає в тому, що офіційну дискримінацію можна подолати шляхом моніторингу законодавства та юридичної практики і їх подальшої зміни. Фактичну ж дискримінацію складно, а то й неможливо змінити суто юридичними засобами.

У підрозділі 3.2 «*Пряма й опосередкована дискримінація*» встановлено, що в основі поділу дискримінації на пряму і непрямую лежить характер їх спрямованості. Якщо пряма дискримінація полягає в необґрунтованому утиску (обмеженні) права за захищеною ознакою порівняно з правом іншого суб'єкта, який знаходиться в аналогічній ситуації, то непрямая становить опосередкований утиск (обмеження), що має місце внаслідок дії нейтрального правила, критерію або практики.

Обґрунтовано, що наведений поділ оснований на уявленні про абстрактну і конкретну фактичну рівність суб'єктів суспільних відносин.

У підрозділі 3.3 «*Позитивна та негативна дискримінація*» виявлено, що дискримінація може бути зумовлена і утисками (несприятливим ставленням), і створенням привілейованого доступу певної групи в суспільстві до охоронюваного законом блага. У першому випадку говорять про негативну дискримінацію, а у другому – про дискримінацію позитивну. Остання – це, передусім, засіб боротьби з опосередкованою (непрямою) дискримінацією, «огульністю» правил, що негативно впливає на фактичну рівність учасників суспільних відносин.

Обґрунтовано, що поняття позитивної дискримінації, закріплене в Законі України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», має змістовні недоліки, адже позитивні дії не можуть застосовуватись для виправлення ситуації юридичної нерівності, а лише для ситуації нерівності фактичної.

У підрозділі 3.4 «*Види дискримінації залежно від ознак, за якими вона здійснюється*» обґрунтовано, що від відповіді на запитання про те, які саме ознаки потрібно вважати захищеними від дискримінації, залежить визначення поняття останньої.

Встановлено, що захищені ознаки не обов'язково повинні бути незмінними (як-от раса, етнічна належність чи соціальне походження). Факт незмінності ознаки сам собою не впливає на кваліфікацію ознаки як захищеної/незахищеної. Головне запитання полягає в тому, чи наявність або відсутність ознаки є визначальним для доступу до блага. Якщо доступ до блага розумно пов'язаний з наявністю певної ознаки (а отже може бути обмежений, якщо такої ознаки немає), то склад дискримінаційного правопорушення відсутній.

Доведено, що захищені ознаки можна розуміти з позицій натуралізму (як такі, що об'єктивно – з урахуванням людської природи – не можуть виступати критерієм дискримінації) і з позицій соціального конструктивізму (кожна захищена ознака зумовлена історично та соціально). У певний період історії певна ознака (як-от раса чи стать) може бути захищеною чи навпаки. Цю рису захищених ознак названо їх загальною відносністю. Обґрунтовано, що така загальна відносність захищених ознак не заперечує і їх спеціальної відносності в межах конкретного історичного контексту.

У підрозділі 3.5 «*Особливості реалізації заборони дискримінації у правотворчій, правозастосовній, правотлумачній і правореалізаційній діяльності*» виявлено, зокрема, що антидискримінаційні положення національного законодавства з питань протидії дискримінації змодельовані саме для фізичних, а не для юридичних осіб. Адже серед захищених від дискримінації ознак згадуються лише такі, які властиві людям, а не іншим суб'єктам права. Запропоновано забезпечити нормативний захист від дискримінації за низкою ознак і юридичним особам.

ВИСНОВКИ

У дисертації представлено оновлене вирішення наукового завдання з виявлення загальнотеоретичних властивостей принципу заборони дискримінації. Для цього з'ясовано зміст поняття дискримінації, встановлено її причини і види, розкрито істотні риси, захищені від дискримінації ознаки, виявлено ознаки та сформульовано поняття принципу недискримінації, а також розкрито особливості його реалізації в юридичній діяльності. Основні наукові і практичні результати роботи полягають у такому:

1. Встановлено, що історію становлення заборони дискримінації можна умовно поділити на такі етапи:

- поява де-факто дискримінаційних практик за відсутності їх суспільного визнання як дискримінаційних;
- розвиток філософсько-правових ідей рівності та нерівності;
- формальне закріплення принципів рівності та заборони дискримінації в національних правових системах;

- визнання принципу заборони дискримінації як загальнолюдської цінності в міжнародних актах;
- формування сучасного розуміння заборони дискримінації, зокрема щодо позитивних обов'язків із забезпечення недискримінації.

Тож якщо на ранніх етапах становлення поняття дискримінації це явище розглядали як допустиме в суспільстві, незважаючи на формальне проголошення принципу рівності, то в результаті еволюції правової думки дискримінацію стали розглядати і закріплювати в позитивному праві як один зі способів порушення принципу рівності, а забороняли її задля досягнення справедливості.

2. Обґрунтовано, що дослідження загальнотеоретичних особливостей заборони дискримінації зумовлює необхідність вибору найбільш адекватних предмету дослідження підходів, методів і прийомів наукового пізнання. Вивчення явища дискримінації, її заборони і тісно пов'язаних із цим принципів має відбуватись, передусім, із застосуванням філософських методів (діалектичного, метафізичного), загальнонаукових (системного, історичного, сходження від конкретного до абстрактного і навпаки тощо), а також спеціальних методів (порівняльно-правового, догматичного, тлумачення юридичних норм та ін.). Відповідно до вибраних методів у роботі використано такі прийоми дослідження, як аналіз та синтез, абстрагування, дедукція й індукція, класифікація, аналогія, порівняння, а також спростування.

3. Виявлено такі особливості сучасних інтерпретацій принципу юридичної рівності:

- плюралізм розуміння змісту принципу юридичної рівності, його структури, а також термінологічних позначень;
- космополітичний характер принципу юридичної рівності та його декларування на рівні не лише міжнародних, але й національних правових систем;
- виокремлення принципу юридичної рівності як складової частини загального принципу рівності;
- виділення реальної і формальної правової рівності;
- наявність правової диференційованої рівності, що заснована на відмінностях суб'єктів і забезпечується правовими засобами;
- соціальний характер принципу юридичної рівності, який виражається в тому, що у випадку нерівних умов запроваджуються юридичні засоби зрівнювання правових статусів, так би мовити, слабших чи залежних суб'єктів (наслідком такого зрівнювання стала поява так званої позитивної дискримінації).

Одним з аспектів принципу юридичної рівності та способів його забезпечення є заборона дискримінації. Відтак встановлено, що поняття «принцип юридичної рівності» є ширшим, ніж «принцип заборони дискримінації».

4. Встановлено, що поняття дискримінації пройшло тривалий шлях становлення та розвитку. У широкому розумінні – це негативне ставлення до певної особи або групи осіб через ті чи інші властиві їм характеристики. У вузькому розумінні – це ставлення до певного суб'єкта (фізичної, юридичної особи або групи осіб), що виражається в конкретних діях, які засновані на необґрунтованому різному ставленні за певними ознаками до суб'єктів, які перебувають в однаковій ситуації, чи в необґрунтованому однаковому ставленні за певними ознаками до суб'єктів, які перебувають у різній ситуації.

Доведено, що поняття «диференціація» є ширшим, ніж поняття «дискримінація», тому що будь-яка відмінність, розрізнення не обов'язково є дискримінацією, проте завжди є диференціацією.

5. Запропоновано причини юридичної нерівності умовно розділити на об'єктивні та суб'єктивні. Об'єктивні причини – це чинники впливу на формування юридичної нерівності, в основі яких не лежать особисті мотиви і які не залежать від волі конкретної особи (недосконалість позитивного права та практики його застосування; відсутність чітких механізмів реалізації юридичних норм; звичаї і традиції; рівень розвитку суспільства та забезпечення прав людини в ньому тощо).

Суб'єктивні причини – це чинники впливу на формування юридичної нерівності, що зумовлені внутрішніми переконаннями певної особи чи групи осіб і залежать від їх волі (прагнення до самовдосконалення; належність до певної соціальної групи за конкретною ознакою, як-от: раса, національність, ідеологічні погляди, стать, сімейний стан, сексуальна орієнтація; рівень правової культури та загальної освіченості суб'єкта).

Аналогічно можна класифікувати і причини дискримінації. Крім того, запропоновано умовно розмежовувати їх на історичні, соціальні, правові й ідеологічні. Історичні є чинниками, що зумовлені, насамперед, традиціями певного суспільства. Соціальні ґрунтуються на розшаруванні будь-якого суспільства на певні соціальні групи. Правові зумовлені недоліками юридичної практики, зокрема відсутністю належних юридичних механізмів реалізації чи застосування норм права. Ідеологічні причини дискримінації зумовлені системою цінностей і переконань, які сприймаються в певному суспільстві.

У кожній конкретній ситуації, де простежується дискримінація, виявляються причини одразу декількох наведених груп.

6. Удосконалено визначення поняття заборони дискримінації (принципу недискримінації) як сучасної керівної ідеї в галузі прав і свобод людини, що визначає межі прийнятності (правомірності та допустимості) різного ставлення до суб'єктів, які перебувають в однакових ситуаціях, і однакового ставлення до суб'єктів, які перебувають у різних ситуаціях.

Ознаки принципу недискримінації:

- слугує сучасним фундаментом у сфері захисту прав людини;
- виступає одним із проявів принципу юридичної рівності;
- має космополітичний та інтегративний характер (забезпечення дотримання вказаного принципу є справою міжнародною, а не лише національною);
- є одним з джерел будь-яких юридичних норм, які закріплюють права, свободи й обов'язки тих або інших суб'єктів;
- визначає межі правомірності та допустимості різного чи однакового ставлення, яке в окремих випадках з метою досягнення формальної рівності визнається прийнятним.

7. Запропоновано класифікувати всі види дискримінації за такими критеріями: за галуззю права (дискримінація в конституційному, адміністративному, цивільному праві тощо); за підставою (раса, стать, сексуальна орієнтація чи будь-яка інша ознака); за способом впливу (негативна та позитивна).

Позитивна дискримінація за часом може бути тимчасовою і постійною. Негативна дискримінація поділяється на пряму і непряму, а також на офіційну і неофіційну.

8. Обґрунтовано, що позитивна дискримінація («позитивні дії») є засобом соціального вирівнювання, так би мовити, в історично деформованих сферах суспільних відносин.

На підставі аналізу практики зарубіжних національних і міжнародних судових інстанцій встановлено такі стандарти застосування позитивної дискримінації:

- будь-яке розрізнення або перевага має бути обґрунтована переконливим урядовим інтересом і досягатися пропорційними засобами;
- ці засоби підлягають ретельній перевірці та повинні бути перевірені жорсткішим, ніж розумність, стандартом;
- перш ніж вдаватися до позитивної дискримінації, потрібно отримати переконливі аргументи, що відповідне коригування ставлення є виправданим;
- існування самої по собі соціальної дискримінації не є достатньою підставою, щоби вдаватися до позитивної дискримінації;
- задля усунення наслідків попередньої негативної дискримінації держава може реалізувати план расового чи будь-якого іншого вирівнювання, при якому на постраждалу сторону покладається частина тягаря, за умови, що її частка у цьому тягарі відносно легка та поділена в суспільстві загалом.

Негативна дискримінація має місце при необґрунтованому (зокрема, свавільному, упередженому) ставленні до особи на підставі конкретних її ознак, що призводить до порушення певних прав і свобод цієї особи.

9. Виявлено, що в основі поділу негативної дискримінації на пряму й опосередковану лежать концепти абстрактної рівності (передбачає, що певне правило має застосовуватися однаково до всіх осіб, яких воно стосується, як у випадку принципу рівності перед законом) та рівності конкретної (передбачає, що коли норма застосовується до різних осіб, потрібно враховувати ситуації кожної з них). Доведено, що досягнення абстрактної і конкретної рівності потребує різних юридичних засобів: абстрактної заборони і конкретних норм відповідно.

Формула прямої дискримінації є комбінацією таких складових: а) несприятливе поводження з конкретною особою; б) зразок для порівняння (наявність в аналогічній ситуації осіб, поводження з якими є іншим); в) підстава несприятливого поводження у вигляді певної ознаки особи, що слугує для розрізнення ставлення без розумного обґрунтування.

Формула непрямой дискримінації є конфігурацією дещо інших складників: а) нейтральне правило, критерій або практика; б) їх розрізнявальний вплив на групу осіб, які мають захищену ознаку; в) зразок для порівняння.

10. За результатами дослідження захищених від дискримінації ознак встановлено такі їхні особливості: залежність від досягнутого рівня розвитку суспільства; динамічність; об'єктивна зумовленість у конкретному історичному контексті; значущість не тільки для більшості населення, але й для його меншості.

Доведено, що ознака може вважатися захищеною від дискримінації за двох умов: а) вона взагалі не може бути змінена особою або ж відсутні розумні підстави вимагати від особи змінити певну ознаку; б) немає безпосереднього розумного зв'язку між наявністю в особи певної ознаки і перепорою в доступі до охоронюваного законом блага (обмеженням права).

Виходячи з ідеї соціального конструктивізму, за якою захищеним ознакам властива загальна та спеціальна відносність, встановлено, що перша полягає в тому, що такі ознаки захищені не абсолютно, самі по собі і незалежно від історичного контексту. Їхня «захищеність» зумовлена історично та соціально. Тож будь-яка ознака, як-от раса, колір шкіри чи стать, за одного контексту може бути захищена, а за іншого – ні. Спеціальна ж відносність захищених ознак означає, що певна ознака, будучи захищена в конкретно-історичних умовах, може не бути захищена в окремих суспільних відносинах, якщо розрізнення має правомірну мету та досягається пропорційними засобами.

Захищені від дискримінації ознаки запропоновано поділяти на основні (раса, колір шкіри, політичні, релігійні та інші переконання, стать, вік, обмежені можливості, етнічне та соціальне походження, громадянство, сімейний і майновий стан, місце проживання, мовні ознаки) й інші (батьківство, членство в організації, військове звання тощо).

Основні захищені ознаки відрізняються від інших тим, що: а) перелік перших – вичерпний, а других – ні; б) за основними ознаками частіше здійснюється дискримінація в суспільних практиках, ніж за іншими, у зв'язку з чим останні не конкретизовано в законодавстві; в) щоб виправдати відмінність у ставленні за іншою захищеною ознакою, зазвичай не потрібно наводити «дуже вагомих підстав» (very weighty reasons), як у випадку з основними ознаками; г) інші ознаки, так би мовити, менш універсальні порівняно з основними, бо можуть зумовлювати (і на практиці зумовлюють), для прикладу, утиски права на повагу до особистого і сімейного життя, а інколи і права власності, однак на відміну від основних захищених ознак не зумовлюють утисків політичних, соціальних або культурних прав.

Виявлено, що вадою вітчизняного антидискримінаційного законодавства є, зокрема, те, що всі закріплені в ньому захищені ознаки є ознаками лише фізичних осіб. Оскільки ознаки, за якими можна дискримінувати юридичних осіб, не відображено в законодавстві, в Україні майже немає юридичних механізмів для захисту юридичних осіб від дискримінації.

З огляду на це запропоновано доповнити захищені ознаки у статті 1 Закону України «Про засади запобігання і протидії дискримінації в Україні» ще й тими, які стосуються саме юридичних осіб (організаційно-правова форма; сфера діяльності; місце реєстрації; обсяг статутного капіталу; частка у статутному капіталі; обсяг прибутків; кількість найманих працівників тощо).

11. Проаналізовано особливості використання засобів протидії дискримінації у вітчизняній правотворчості, правотлумаченні й правозастосуванні. Доведено, що заборона дискримінації у правотворчості досягається поєднанням дефінітивних норм, принципів права, заборонних і зобов'язувальних норм права, а також гарантіями правової процедури.

У підсумку аналізу законодавчої дефініції дискримінації та її видів констатовано їх пряму рецепцію з прецедентного права ЄСПЛ та із законодавства Європейського Союзу. Виявлено неефективність чинного в Україні порядку проведення антидискримінаційних експертиз і доведено, що такі експертизи мають проводитись лише у формі нагляду, а не у формі контролю чи, тим паче, самоконтролю.

Аналіз практики офіційного тлумачення норм щодо заборони дискримінації у практиці КСУ дозволив встановити її істотні відхилення від відповідної практики ЄСПЛ та від норм права Європейського Союзу. Нерідко згадування правових позицій ЄСПЛ у мотивувальній частині рішень КСУ не виявляє впливу цих позицій на резолютивну частину відповідних рішень. З огляду на це наведено додаткові аргументи на користь ідеї про те, що КСУ у своїй практиці має бути зв'язаний рішеннями ЄСПЛ.

Аналіз вітчизняної судової практики застосування принципу заборони дискримінації дозволяє стверджувати, що поки в ній порівняно

нечасто зустрічаються справи, пов'язані з порушенням вказаного принципу. А при вирішенні цих справ суди найчастіше припускаються, зокрема, таких помилок: а) нерозуміння субсидіарного характеру принципу заборони дискримінації та його самостійне застосування; б) встановлення факту дискримінації за відсутності зразка для порівняння ставлення до різних суб'єктів. Видається, що з огляду на те, що національні суди не завжди приділяють належну увагу субсидіарному характеру принципу заборони дискримінації й обмежуються констатацією основного порушення певного права, дискримінаційні практики в суспільстві не прискікаються.

Охарактеризований стан справ також свідчить про невжиття державою належних заходів загального характеру для виконання рішень ЄСПЛ. Тож потрібно посилити вивчення антидискримінаційного права, зокрема у вишах, задля посилення поінформованості громадянського суспільства про засоби протидії дискримінації, а також забезпечити підвищення професійної кваліфікації у згаданій сфері суддів та інших працівників державного апарату.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Равлінко З. П. До питання про співвідношення принципів рівності суб'єктів права та заборони дискримінації / З. П. Равлінко // *Держава та регіони : науково-виробничий журнал*. – 2014. – № 3 (45). – С. 4–7.

2. Равлінко З. П. Керівні положення про заборону дискримінації в правовій системі України у світлі практики Європейського суду з прав людини / З. П. Равлінко // *Порівняльно-аналітичне право*. – 2014. – № 5. – С. 41–44.

3. Равлінко З. П. Особенности осуществления запрета дискриминации в правовой системе Украины / З. П. Равлинко // *Leges et Vita : междунар. науч.-практ. правовой журн.* – Кишенев, 2014. – № 11. – С. 91–94.

4. Равлінко З. П. Причини та підстави дискримінаційного поведіння: загальна характеристика / З. П. Равлінко // *Держава та регіони : науково-виробничий журнал*. – 2015. – № 1 (45). – С. 80–86.

5. Равлінко З. П. Теоретико-філософські засади становлення поняття дискримінації та її заборони / З. П. Равлінко // *Митна справа*. – 2015. – № 2 (2.2). – С. 37–42.

6. Равлінко З. П. Принцип недискримінації: деякі аспекти його визначення / З. П. Равлінко // *Права та обов'язки людини у сучасному світі : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 14–15 листопада 2014 р.)*. – Одеса : ГО «Причорноморська фундація права», 2014. – С. 16–18.

7. Равлінко З. П. Заборона дискримінації: проблеми судової практики / З. П. Равлінко // *Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 17–18 жовтня 2014 р.)*. – Х. : ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2014. – С. 21–23.

8. Равлінко З. П. Дискримінація – в пошуках оптимальної дефініції (сравнительное исследование по материалам законодательства Украины и практики Европейского суда по правам человека) / З. П. Равлінко // Перспективи розвитку наукових досліджень в 21 столітті : сб. матер. 6-й Міжнарод. науч.-практ. конф. (г. Махачала, 31 жовтня 2014 г.). – Махачала : ООО «Апробация», 2014. – С. 125–126.

9. Равлінко З. П. Заборона дискримінації: деякі історичні аспекти становлення / З. П. Равлінко // Пріоритети розвитку юридичних наук у ХХІ столітті : матер. Міжнарод. науч.-практ. конф. (м. Одеса, 10–11 квітня 2015 р.). – Одеса : ГО «Причорноморська фундація права», 2015. – Ч. 1. – С. 18–21.

10. Равлінко З. П. Що робить «захисені від дискримінації ознаки – захищеними» / З. П. Равлінко // Сборник публикаций Научно-информационного центра «Знание» по материалам Международной научно-практической конференции «Развитие науки в ХХІ веке» (г. Харьков, 11 апреля 2015 г.) : сб. со статьями. – Х. : Научно-информационный центр «Знание», 2015. – С. 12–13.

АНОТАЦІЯ

Равлінко З. П. Заборона дискримінації: загальнотеоретичне дослідження. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. – Національний університет «Львівська політехніка» Міністерства освіти і науки України, Львів, 2016.

У дисертації теоретично узагальнено і запропоновано нове вирішення наукового завдання, яке полягає в загальнотеоретичній характеристиці заборони дискримінації як сучасної керівної ідеї в галузі прав і свобод людини, що визначає межі прийнятності (правомірності та допустимості) відмінного ставлення до суб'єктів, які перебувають в однакових ситуаціях, і однакового ставлення до суб'єктів, які перебувають у різних ситуаціях.

Виявлено істотні риси захищених від дискримінації ознак (залежність від досягнутого рівня розвитку суспільства; динамічність; об'єктивна зумовленість у конкретному історичному контексті; значущість не тільки для більшості населення, але й для його меншості). Запропоновано поділяти такі ознаки на основні й інші.

Встановлено невідповідність між тлумаченням і застосуванням норм про заборону дискримінації у практиці Європейського суду з прав людини та Конституційного Суду України. Запропоновано заходи для вирішення означеної проблеми.

Виявлено деякі вади у практиці застосування в Україні антидискримінаційного законодавства судами загальної юрисдикції. Сформульовано

пропозиції, спрямовані на посилення юридичних гарантій заборони дискримінації в Україні.

Ключові слова: дискримінація, пряма дискримінація, опосередкована дискримінація, негативна дискримінація, позитивна дискримінація, принцип юридичної рівності, принцип заборони дискримінації (недискримінації), причини юридичної нерівності, причини дискримінації.

АННОТАЦІЯ

Равлинко З. П. Запрет дискриминации: общетеоретическое исследование. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 – теория и история государства и права; история политических и правовых учений. – Национальный университет «Львовская политехника» Министерства образования и науки Украины, Львов, 2016.

В диссертации представлено теоретическое обобщение и обновленное решение научной задачи, которая заключается в общетеоретической характеристике запрета дискриминации как современной руководящей идеи в области прав и свобод человека, определяющей границы приемлемости (правомерности и допустимости) различного отношения к субъектам, находящихся в одинаковых ситуациях, и одинакового отношения к субъектам, находящихся в разных ситуациях.

Историю становления запрета дискриминации предложено условно разделить на следующие этапы: появление де-факто дискриминационных практик при отсутствии их общественного признания в качестве дискриминационных (в частности, рабства, долговой кабалы); развитие философско-правовых идей равенства и неравенства; формальное закрепление принципов равенства и запрета дискриминации в национальных правовых системах; признание принципа запрета дискриминации как общечеловеческой ценности в международных актах; формирование современного понимания запрета дискриминации, в частности позитивных обязанностей по обеспечению недискриминации.

В ходе исследования соотношения понятий «дискриминация» и «дифференциация» доказано, что «дифференциация» шире, чем понятие «дискриминация», потому что любое отличие, различие не обязательно является дискриминацией, однако всегда является дифференциацией.

Предложено классифицировать все виды дискриминации по следующим критериям: по отрасли права (дискриминация в конституционном, административном, гражданском праве и т. п.); по основанию (раса, пол, сексуальная ориентация или любой другой признак); по способу воздействия (негативная и позитивная). Кроме того, негативная дискриминация

(которая имеет место при необоснованном отношении к лицу на основании конкретных его признаков, характеристик, что приводит к нарушению определенных прав и свобод этого лица) может быть прямой и косвенной (опосредованной), а также официальной и неофициальной. В свою очередь, позитивная дискриминация («позитивные действия»), являющаяся средством социального выравнивания, так сказать, в исторически деформированных сферах общественных отношений, может быть классифицирована на временную и постоянную.

Установлены следующие стандарты применения позитивной дискриминации: любое различие или преимущество должно быть обосновано убедительным правительственным интересом и достигаться пропорциональными средствами; эти средства подлежат тщательной проверке и должны быть проверены более жестким, чем разумность, стандартом; прежде чем прибегать к положительной дискриминации, следует получить убедительные аргументы, что соответствующая корректировка оправдана; существование самой по себе социальной дискриминации не является достаточным основанием, чтобы прибегать из-за нее к дискриминации положительной; с целью устранения последствий предыдущей негативной дискриминации государство может реализовать план расового или любого другого выравнивания, по которому на пострадавшую сторону возлагается часть бремени при условии, что ее доля в этом бремени относительно легкая и разделена в обществе в целом.

Выявлены существенные черты защищенных от дискриминации признаков: зависимость от достигнутого уровня развития общества; динамичность; объективная обусловленность в конкретном историческом контексте; значимость не только для большинства населения, но и для его меньшинства. Доказано, что признак может считаться защищенным от дискриминации при наличии двух условий: а) он вообще не может быть изменен лицом или отсутствуют достаточные основания требовать от лица изменить определенный признак; б) не существует непосредственной разумной связи между наличием у лица определенного признака и преградой ему в доступе к охраняемому законом благу (ограничением права).

Предложено разделять защищенные от дискриминации признаки на основные (раса, цвет кожи, политические, религиозные и другие убеждения, пол, возраст, ограниченные возможности, этническое и социальное происхождение, гражданство, семейное и имущественное положение, место проживания, языковые признаки) и другие (отцовство, членство в организации, воинское звание и т. д.). Основные защищенные признаки отличаются от других тем, что: а) перечень первых – исчерпывающий, тогда как других – нет; б) основные признаки чаще бывают причиной дискриминации; в) дискриминация по основным признакам может быть оправдана

только особенно весомыми аргументами; г) другие признаки, так сказать, менее универсальны по сравнению с основными.

Причины юридического неравенства и дискриминации предлагается условно разделить на объективные и субъективные. Кроме того, выделены исторические, социальные, правовые и идеологические причины дискриминации.

Сформулированы предложения, направленные на усиление юридических гарантий запрета дискриминации в Украине. Установлено несоответствие между толкованием и применением норм о запрете дискриминации в практике Европейского суда по правам человека и Конституционного Суда Украины. Предложены меры для решения этой проблемы.

Кроме того, выявлены некоторые недостатки в практике применения антидискриминационного законодательства судами общей юрисдикции Украины, а именно: непонимание субсидиарного характера запрета дискриминации и неприменение наряду с другими критериями установления дискриминационного обращения такого критерия, как «образец для сравнения». Предложены меры для устранения подобных недостатков.

Ключевые слова: дискриминация, прямая дискриминация, опосредованная дискриминация, негативная дискриминация, позитивная дискриминация, принцип юридического равенства, принцип запрета дискриминации (недискриминации), причины юридического неравенства, причины дискриминации.

SUMMARY

Ravlinko Z. P. Prohibition of Discrimination: Theoretical Research. – On the rights of a manuscript.

Dissertation for gaining the scientific degree of candidate of legal sciences, specialty 12.00.01 – Theory and History of State and Law; History of Political and Legal Doctrines. – Lviv Polytechnic National University of Ministry of Education and Science of Ukraine, Lviv, 2016.

The theoretically generalization and the new solution of a scientific problem of the general theoretical characterization of non-discrimination as a modern guiding idea of the human rights and freedoms, which defines the frameworks of acceptability (legitimacy and acceptability) of different treatment to the subjects who are in similar situations and equal treatment to the subjects who are in different situations are suggested in the dissertation.

The essential features of the characteristics protected from discrimination (dependence on the achieved level of social development, dynamic, objective conditionality in a particular historical context, significance not only for the majority of population, but also for its minority) are revealed. A proposition to

make a division of those characteristics is made. The criteria of its delimitation are specified.

Disparity between the interpretation and application of rules on the prohibition of discrimination in the practice of the European Court of Human Rights and the Constitutional Court of Ukraine is determined. Steps to solve the marked problem are proposed.

Some weaknesses in the practical application of anti-discrimination legislation by courts of general jurisdiction in Ukraine are detected. The proposals aimed to strengthen legal guarantees of non-discrimination in Ukraine are formulated.

Key words: discrimination, direct discrimination, indirect discrimination, negative discrimination, positive discrimination, the principle of legal equality, the principle of non-discrimination (prohibition of discrimination) causes of legal inequality, discrimination causes.

Підписано до друку 29.09.2016 р.
Формат 60×84/16.
Папір друкарський. Ум. друк. арк. 0,9.
Зам. № 192. Наклад 100 пр.

Видавництво «ПАІС»
Реєстраційне свідоцтво ДК № 3173 від 23 квітня 2008 р.
вул. Гребінки 5, оф. 1, м. Львів, 79007
тел.: (032) 225-60-14, (032) 261-24-15
e-mail: pais@mail.lviv.ua; <http://www.pais.com.ua>